

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 124 2003

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2004 och för recensioner 1 september 2004.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-21-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

Kittang, som är starkt kritisk till att se dramat som ett *l'art pour l'art*-drama, då konsten i *Når vi døde vågner* är starkt knuten till antropologin, betonar det ibsenskt intertextuella: andra aktens struktur är en *mise-en-abyme* av Rubeks i texten beskrivna skulptur "Opstandelsens dag" och liksom Brand går de båda protagonisterna Rubek och Irene under i ett snöskred. Under manuskriptarbetet har Irenefigures demoniska och vilda sidor förstärkts.

Kittang ser *Når vi døde vågner* som Ibsens mest pessimistiska drama. Dramat visar hur Rubek, resignerad först över livets, sedan över konstens meningslöshet, för en kort stund genom Irene, hans modell från det förflutna, får en illusion om att vakna till ett nytt liv i gemenskap med henne. Utopin blir en spökdans som gör protagonisterna blinda för storm och snö. Hustrun Majas sång, som avslutar dramat, betonar en sista gång att det vore en illusion att betrakta det som människorna och samhället omkring oss kallar liv för ett liv värt att leva. Konsten är illusorisk, men framstår trots allt (i ett liv vars gränser är Döden och den rena negativiteten) som något som bevarar det som förlorats i livet: "Tabets *alt* din Vinding skabte: – / evigt ejes kun det tabte!" (Brand, Kittangs kurs.)

Atle Kittang skriver engagerande och koncist, hans språk är kärnfullt vackert och tankarna kristallklart formulerade. Kittangs *Ibsens heroisme* är självfallet i första hand en Ibsenmonografi som lyfter fram ett författarskap som vad gäller den tragiska heroismen kan mäta sig med de grekiska tragödnerna eller Corneille och vad gäller filosofisk dialektik med Platon eller Hegel. Metodiskt visar Kittang det fruktbara i att relatera Ibsens projekt till Nietzsches och Heideggers. Tolkningsmässigt hamnar inte i första hand kvinnogestalterna i fokus, även om Agnes, Gerds, Lonas, Rebekkas, Hildes och Irenes viktiga roller starkt understryks, utan männen – i synnerhet de män som förenar tvivel och misströstan med viljestyrka och tragisk resning. I Kittangs tolkning framstår även svårtillgängliga dramer som *Kejsar og Galilæer* som spökligt samtida med oss och då och då återerinnrar man sig ytligheten i mången scenisk Ibsentolkning.

Men Kittangs monografi är mer djuplodande än så. Dramatiken framstår som ett fantasikraftens laboratorium. Det är för Kittang ett metodiskt och hermeneutiskt fel att kora vissa fiktiva karaktärer till Ibsens språkrör och det gäller att inte förväxla en replik i ett drama med en aforis-

tisk utsaga från den offentliga personen Henrik Ibsen. Tragedin är aldrig blott tragedi, lustspelet aldrig blott lustspel. Tragiskt försonande och moraliskt uppbyggande tolkningar missar i regel dramats undertext. Sympatisk är också Kittangs hermeneutiskt prövande hållning som mer vittnar om en vilja att finna fruktbara frågeställningar än att ge definitiva svar.

En svaghet är att dramaturgiska och sceniska aspekter i stort sett saknas – i en monografi som så starkt hävdar att Ibsen är en dramatiker – men i allt övrigt är Atle Kittangs *Ibsens heroisme* en "stark" bok, såväl i Harold Blooms mening att den omvandlar och gör många föregångares läsningar till sina, som i ordets vardagsspråkliga betydelse att den med väl underbyggd argumentation ger en epokgörande, originell och ytterst nyanserad syn på Henrik Ibsens författarskap.

Roland Lysell

Ulf Olsson, *Jag blir galen. Strindberg, vansinnet och vetenskapen*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2002.

Den litteraturvetenskapliga varianten av historiografi, som är den vetenskapliga analysen av historieforskningen och historieförmedlingen, har så vitt jag vet inte något etablerat namn. Vanligt är att man kallar det receptionsforskning eller placerar in den typen av forskning under ämnesbeteckningen litteratursociologi, åtminstone i Uppsala där en sådan gren finns institutionaliserad. Receptionsforskning är emellertid ett begrepp som för tanken till det första mottagandet av ett författarskap snarare än till den efterföljande forskningen. Nu är inte heller historiografi ett entydigt begrepp. *Nationalencyklopedin* lär oss att termen även kan syfta på själva historieforskningen. Liknande gränsöverskridanden finns i de flesta monografier av litteraturvetenskaplig art som ofta inleds av en receptions- och forskningsgranskande del. Forskaren måste förhålla sig till tidigare forskning men – han eller hon tar sig oftast den huvudsakliga uppgiften att skriva till sitt eget bidrag. Ovanligare är att man ägnar en hel bok enbart åt att analysera tidigare reception, forskning och litteraturhistorieskrivning. (Analogt skulle vi kunna kalla det litteraturhistoriografi.) Det förekommer ändå, inom svensk forskning till exempel med utgångspunkt i feministiska överväganden eller ett genusperspektiv. Den synvinkeln ger

goda skäl för att sätta sig in i allt från mottagande av till litteraturhistoriska handbäckers uppfattning om enskilda verk och hela författarskap. Anna Williams *Stjärnor utan stjärnbilder: kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk under 1900-talet* (1997) är ett exempel.

Finns det andra anledningar till att skärskåda litteraturkritiken, den litteraturvetenskapliga forskningen och litteraturhistorieskrivningen än en önskan att reformera könsordningen? Ulf Olsson vill på samma sätt som den feministiska litteraturforskningen åstadkomma förändring. Hans ämne är emellertid främst sinnessjukförklaringen av August Strindberg. Olsson menar att litteraturkritiker och litteraturforskare har utövat och utövar makt när de debatterar Strindbergs galenskap. Analogt med den psykiatriska expertens auktoritet att avgöra en persons hälsa eller sjukdom och därmed den personens rätt att delta i det offentliga samtalet, har kritikern och forskaren intagit positionen att bestämma vilken litteratur som kan accepteras. Den talande titeln är *Jag blir galen* – ett citat från Strindberg som poängterar processen i galenskapen. Det är någon som konstruerar Strindbergs vansinne och detta sker utifrån vissa förutsättningar och intressen. En annan möjlighet är att läsa bokens namn som Ulf Olssons eget tal. Även den här författaren håller på att bli galen. Jag återkommer till detta.

Bokens analyser bygger på i stort sett tre typer av material. I det första analyskapitlet har Olsson huvudsakligen läst recensioner och annat samtida tidningsmaterial om Strindberg, men koncentrerat sig på de kritiker som dominerade mediet vid denna tid. Vid sidan har han gjort jämförelser med vad som tidigare publicerats om Strindbergsreceptionen. Mittenkapitlet bottenar huvudsakligen i psykiatrisk litteratur skriven om Strindberg. Ett flertal patografiska studier, det vill säga med sjukdomsperspektiv skrivna biografier, publicerades kring sekelskiftet 1900 i Tyskland men även i Sverige finns exempel på större studier. Det näst sista kapitlet studerar ”vetenskapen om Strindberg”. Det är minnesböcker, litteraturvetenskaplig forskning samt litteraturhistoriska översiktsverk. Här läser Olsson de skrifter som på ett eller annat sätt sinnessjukförklarar Strindberg och lämnar därhän den (inte alltför ymniga) forskning som försökt bryta mönstret.

Olssons tes i tolkningen av Strindbergsreceptionen är att man inte, vilket en del försökt, kan förklara den hätskhet som tidigt utvecklades kring

författarskapet med att den var karakteristisk för hur man debatterade under denna tid. Hur yttrade sig den oförsonliga diskussionen? Genom ett spatiöst kapitel fyllt av citat och exempel visar Olsson hur beteckningar som demonisk, barbarisk, galen, rå och liknande tidigt präglade kritikernas språkbruk. Den biografiska läsarten fanns redan från början. Olsson pekar ut ett antal områden och språkfigurer, ofta motsatspar, som kom att användas i talet om Strindberg vare sig man var anhängare eller motståndare. Galen var ett tillmäle som tidigt myntades och som alla var tvungna att förhålla sig till, även de som ville försvara honom. Smuts och oanständighet blev vanliga i och med *Giftas*-processen. Manlighet och svenskhet var positivt laddade ord som kunde tillerkännas och fränkännas Strindberg allt efter definition. Värderingen av ett begrepp kunde även skifta från motståndare till anhängare. Subjektivismen var för de flesta något negativt medan Ola Hansson använde ordet i berömmande mening. Olsson menar att dessa beteckningar hör hemma i en viss historisk diskursordning, ett sätt att tala om litteratur, som styrde både de som omhuldade och de som avfärdade Strindbergs författarskap. Diskursen var svår att undkomma – de som tog avstånd från till exempel demoniseringen tog spjörn mot just det begreppet.

Överorden och den energi kritikerna lade ned på att debattera tyder på att Strindbergs författarskap kom att handla om någonting mer än litterär smak. ”Det oförsonliga talet har att göra med offentlighet, med modernitet och marknad” samt med ”litteraturen själv och med den rätten att tala”. Fastän nära besläktade kan man säga att Ulf Olssons *Levande död* (1996) främst diskuterade Strindbergs författarskap i relation till varumarknaden och moderniteten medan den röda tråden i denna bok främst är Strindberg i förhållande till offentligheten. Nyckelbegrepp för Olsson blir maktutövning, disciplinering och kontroll. Strindbergs texter passade inte in i det estetiska och politiska paradigmet för skönlitteratur som existerade då. De ansågs bland annat urholka grunden för samhället och moralen. Litteraturkritiken markerade därför snabbt gränser mot Strindbergs konst; recensionerna blev ett sätt att tala om vad som var tillåtet – och perspektivet var från en överordnad till, eller om, en underordnad. Kritikerna ville så hindra texterna från att vara en del i det offentliga samtalet. De ville tysta författaren, till exempel genom att efterlysa

censur, och i annat fall skydda vanliga människor från honom: Läs honom inte! Under Strindbergs livstid förlorade emellertid kritiken förmågan att indirekt hindra författare från att bli utgivna; *Giffas*-åtalet blev en vändpunkt. Vissa härdade ut i försöken att "åtala" författaren, men i stället öppnades en ny möjlighet att tämja författaren som visade sig bli mycket användbar.

Även detta andra sätt att kontrollera Strindberg gjordes möjligt genom den biografiska lärsarten. Genom en samverkan mellan en (proto)-psykiatrisk diskurs och biografisk förståelse av texterna, kunde man betrakta dem som journaler över Strindbergs hälsa. Texterna blev dokument om författarens psykiska status och på så vis kunde man ställa diagnos på författaren. När man klassificerade texterna som abnormala, inordnade man även författaren i detta fack. Konsekvensen blev att texterna inte hade något politiskt intresse, utan enbart värda att läsa som ett uttryck för en galen – om än mycket intressant – person. Det är denna maktteknik, ett avvärjande av Strindbergs texter, som Olsson vill analysera och bemöta. Här visar sig också den förutsättning som hans resonemang bygger på: biografiska läsararter använder sig "snart sagt alltid" av den kliniska blicken, som i sin tur är politiskt bestämd.

Vansinnet blev enligt Olsson under 1800-talet en företeelse som måste kontrolleras på ett annat sätt än tidigare. Utvecklingen av ett borgerligt samhälle gjorde det nödvändigt att legitimera förvaring och behandling; sjukskrivningen av den vansinnige gjorde honom omyndig och möjlig att disciplinera utan att förgripa sig på hans medborgerliga rättigheter. Att vara en fri medborgare med rätt att tala i det offentliga samtalet var möjligt endast om man inte var galen. Fastställandet av sinnesjukdom hade därför inte enbart medicinska följder, och i samhället pågick kampen om rätten att ställa diagnos, det vill säga bland annat att ha befogenheten att frånta människor rätten att tala offentligt. Det är just denna förändring som Olsson för fram som tolkningsnyckel för diskussionen om Strindbergs galenskap. Det som tidigare varit lösa beskyllningar blev inordnat i en vetenskaplig diskurs och del av en (för)vetenskaplig diagnosticering. Denna klassificeringsvilja spillde över i uppfattningar om estetiska uttryck: galna eller inte. Ett maktförhållande mellan psykiatri och konst etablerades.

Ett kapitel redogör för de så kallade psykove-
tenskapernas, det vill säga psykiatris, psykolo-

gins och psykoanalysens, insatser i Strindbergsforskningen. Olsson visar hur psykiatrin använde Strindberg för att förbättra både metod och status. Ett sådan avancerat "fall" gjorde det möjligt att särskilja en mängd sjukdomstenden-
ser: "Eifersuchtswahn. Beziehungswahn. Paranoia simplex chronica. Melancholie. Paranoia. Schizo-
oider Kern..." Det var påståenden som kunde modifieras av nästa psykiater. Strindberg tilldelades så diagnos efter diagnos utan att det någon-
sin blev nödvändigt att legitimera själva förfaran-
det att analysera och klassificera personen. Olsson vill se Strindbergsdiagnosticeringen som en del i den nya vetenskapen psykiatris strävan att be-
fästa sin ställning. Man hade att försvara sin plats
både mot den traditionella läkarvetenskapen och
folkets misstro. Psykoanalysen utprepar den stra-
tegin för att värna *sin* egenart och utför så samma
reducerande läsning av Strindbergs texter: de är
dokument om Strindbergs inre.

Olsson visar genom ett antal exempel hur
litteraturhistorieskrivning och -forskning tagit
över och vidarefört den psykiatriska sjukdoms-
diagnosen av Strindberg i stort sett fram till vår
tid. Warburgs bild av författarskapet i *Illustrerad
litteraturhistoria* etablerade ett sätt att skriva som
präglat hela 1900-talet. Strindberg var en för-
fattare utan beröring med det akademiska livet
och de filosofiska och religiösa idéerna; han var
en ny typ av författare som i stället uttryckte sig
själv. Därutöver påstod Warburg att Strindberg
var galen. Så upprättades en bestående maktrela-
tion mellan akademisk forskning och detta konst-
närsskap. Annat som ökade antalet sjukdomsdi-
agnoser var litteraturforskarnas vilja att vara ve-
tenskapliga. Det gjorde den biografiska infallsvin-
keln populär. Olsson visar hur materialet i denna
vetenskapliga vändning varit viktigt för litteratur-
forskningen: anekdoterna från de som var sam-
tida med Strindberg användes vid sidan av brev
och Strindbergs beskrivningar av sig själv, till vilka
även vad vi normalt skulle kalla skönlitteratur räk-
nades. Genom Strindbergs "uppriktighet" fick allt
funktion. Det blev i forskarnas händer material
som tillsammans med de myndiga psykove-
tenskapernas slutsatser kunde användas till det ve-
tenskapliga författarporträtt man tecknade. Även
här ser Olsson viljan att bestämma över vad som
är möjligt och omöjligt inom litteraturen. Studiet
av författarens själsliv gav enligt Olsson tillräckligt
kraftfulla argument för att skapa ordning bland
författarskapet i historien och samtiden.

Har då ingenting hänt sedan Warburg? Denna Strindbergsfejd finns inte längre. Förändringen som ägt rum är att vansinnet visserligen fortfarande finns kvar som bakgrundsinformation i framställningarna av hans författarskap, och dessutom i vissa fall påverkar tolkningarna, men debattthettan bland litteraturforskare och kritiker har svalnat. Galenskapen finns kvar som schablon, vilken sprids i uppslagsverk och litteraturhistoriska översiktsverk och handböcker. Är det då egentligen ett problem? Det verkliga problemet tycks i stället vara kritikernas och litteraturforskarnas maktutövning.

Men detta är inte hela historien. Vad har då litteraturen att säga oss? Hur ska vi i stället läsa den? Olsson presenterar så syftet med sin "litteraturhistoriografi", sin granskning av kritiken, litteraturforskningen och litteraturhistoreskrivningen om Strindbergs författarskap. I sista kapitlet återupprättar han trots allt kopplingen mellan vainsinne och litteratur vid sidan av underordnande maktkoncepter. Det finns ändå en likhet mellan det galna och det litterära, en likhet som förändras med det historiska sammanhanget och den litterära traditionens utveckling. Olsson använder termen delirium för det språk som avviker från den vanliga språkliga ordningen. Vandringen på gränsen mot det som är omöjligt att säga förenar vainsinnet och litteraturen även om de inte är samma sak. Då måste det finnas ett sätt att tala om det galna i litteraturen som inte är diagnostiserande och maktfullkomligt. Lösningen är inte att förneka förbindelsen mellan vainsinnet och litteraturen men inte heller att tillskriva författaren det vainsinniga: "då måste vår uppgift vara att försöka förstå den systematik som präglat talet om Strindberg, de villkor under vilka vissa saker kunnat sägas av Strindberg och om honom". Boken i handen blir ett svar på frågan.

Med den löper också Ulf Olsson risken att bli galen. "Lögnen följer de verkliga förhållandena, de som alltid är *maktförhållanden*. När litteraturen skall svara på anklagelsen, när den vill tala om samhällslögnen, om lögnväven, kan den till sist bara gör [så!] det som delirium" Nu har inte Olsson skrivit en roman men kan man ens i den argumenterande prosans form visa på maktkampen utan att snärjas – och utan att själv delta i den? Är Olssons tal deliriskt eller högst begripligt? Eller kanske båda? "Sluta! Eljes blir det aldrig slut!"

Sigrid Ekblad

Vivi Edström, *Selma Lagerlöf. Livets vågspel*. Natur och kultur. Stockholm 2002.

Vivi Edströms avhandling *Livets stigar* utkom mitt i Lagerlöfforskningens andra våg. Det var 1960 och det biografiskt historiska perspektivet hade definitivt ersatts av ett nykritiskt textcentrerat i svensk litteraturvetenskap. Avhandlingen var en regelrätt och imponerande sensitiv närläsning av *Gösta Berlings saga*, där författarens närvaro reducerats till ett författarnamn och textstrukturer och tema och motiv är allt. När Vivi Edström mer än fyra decennier senare återkommer med en ny stor Lagerlöfbok är det litteraturvetenskapliga klimatet ett annat. Edström har öppnat sig för det biografiska perspektivet och *Livets vågspel* är en life-and-letter bok, där liv och dikt växelvis avlöser och glider in i varandra.

Boken utkommer mitt i en ny stark våg av Lagerlöfforskning. Den inleddes med Birgitta Holmas *Selma Lagerlöf och ursprungets roman* redan 1984, men har tagit riktig fart först under de allra senaste åren då unga forskare som Lisbeth Stenberg, Maria Karlsson och Jenny Bergemar förnyat Selma Lagerlöfläsningen på ett både spännande och vitalt sätt. Med olika typer av feministisk textteori har de visat på det moderna och gränsöverskridande i Lagerlöfs texter liksom hur nyorienterande och modernt hennes författarskap – och i synnerhet *Gösta Berlings saga* – är.

Det är en vändning som Edström i hög grad drar nytta av. Hennes ingång och tema är just det vilda, det säregna och det moderna. Och det är ett bra grepp. Det blir grunden för den stora hyllning till Selma Lagerlöf och hennes författarskap som *Livets vågspel* är. Men samtidigt är det just här, och det måste faktiskt sägas, som man blir som mest besviken på denna bok och även på Vivi Edström som forskare. Inte bara för att hon reducerat de nya läsningarna till en krydda i en gammal anrättning och inte på allvar tagit fasta på de öppningar in mot Lagerlöstexternas särskilda estetik som finns i den nya forskningen. Det må vara Edströms sak om hon vill skriva en traditionell bok och den kan man diskutera på sina egna villkor. Det är den oinheter hon visar senare generationers forskare som stöter mig. Birgitta Holms visserligen omdiskuterade men otvivelaktigt betydelsefulla, spännande och vitala studie får bara några korta snåla anmärkningar i marginalen. Maria Karlssons avhandling om Lagerlöfs me-